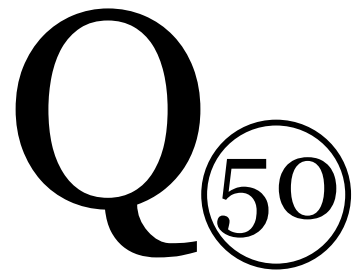

Q50

Reptes de l'educació permanent i popular per a la vida

Quaderns d'Educació Contínua

Reptes de l'educació permanent i popular per a la vida

Editors

Iolanda Corella Llopis
i pep aparicio guadas

Consell de direcció i coordinació

Tere Vila, Encarna Such Cardona,
Juanma Sanchis Marqués, M. Nieves
Roselló, María José Picher, Carlos
Pallarés, Rosa Navarro, Pascual Múrcia
Ortiz, Dolors Monferrer Ferrando, Rosa
M. González Conca, Goio Fidel Sarmiento,
Manuela Fuentes Martínez, Lorena
Ordiñana Pérez, Marta Malet Carol, Mila
Grau Alepuz, Loles Martínez Cebrián,
María Gabarda Riofrio, Francisca Borox
López, Isabel Aparicio Guadas

Consell de redacció i assessorament

Antonia de Vita (UNIVR), Dolors Vinyoles
(Escola de la Dona-Diputació de Barcelona),
Inma Vilatersana, Jordi Vallespir (UIB),
Antoni Tort (UVIC), Joan M. Senent (UV),
Manuel Rodríguez (UV), José Ignacio Rivas
(UMA), Pierngiorgio Reggio (UNICATT),
Cruz Prado (ULASALLE), Anna Maria Piussi
(UNIVR), Agustí Pascual (UV), Isabel Redaño
Francés (IPF), Sebas Parra † (UdG), Josep
Mª Navarro i Cantero (LFCOOP), Peter

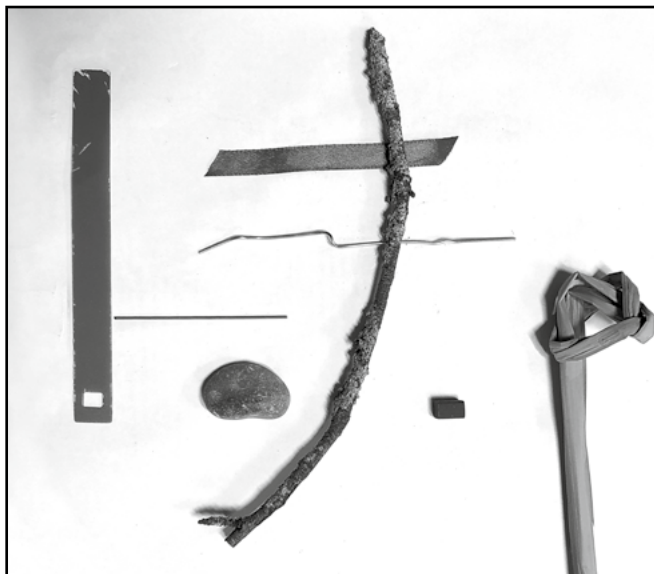
Mayo (UM), Vicent Mas (UA), Ángel Marzo
(UB), Manel Martí Puig (UJI), Fernando
Marhuenda (UV), Fernando López Palma
(UB), Licinio C. Lima (UMINHO), Colin
Lankshear (JCU), Michele Knobel † (MSU),
Francesc Hernández Dobon (UV), Francisco
Gutiérrez † (ULASALLE), Anna Gómez
(UVIC), Paula Guimarães (UL), Pep Lluís
Grau, Gloria Díaz (UB), Joan Colomer (UdG),
José Clovis Azevedo (Centro Universitário
Metodista IPA), Rafa Castelló (UV), Isabel
Carrillo (UVIC), Marián Aleson Carbonell
(UA), Xavier Besalú (UdG), Antonio Benedito
(UV), José Beltrán Llavador (UV), Clara Arbio
González (UV), Vicent Aparicio (UV), Marina
Aparicio Barberán (IPF), Consol Aguilar (UJI),
David Abril (UIB), Lorís Viviani (IPF), Mariola
Aparicio Cortés (EOI Xàtiva), Mercè Morey
(UIB), Diego Morollón (IPF), José R. Belda
Medina (UA), Eduardo Carbonero Martínez
(epAlv), Magdalena Balle García (CEPA Son
Canals, Illes Balears), Maira Tavares Mendes
(Universidade Estadual de Santa Cruz, UESC),
Júlia Haba Osca (Universitat de València)

Correcció i traducció
Joaquín Martínez Ortiz

Disseny i maquetació
gap

Quaderns d'Educació Contínua ☆ 50

Tardor 2023 · 18 €

**Títol: Homenatge a Mauricio Sotelo, Benet
Casablancas i Raquel García-Tomás**

Autor: GAP

Tècnica: collage

Dimensions: 210x210 mm

Any: 2023

**Quaderns d'Educació Contínua. Nova etapa
Redacció, secretaria i administració:**

C/. Sant Agustí, 7 • 46800 Xàtiva
tarepa.pv@gmail.com

ISSN: 1575-9016

ISSN: 2605-1796 (digital)

Dipòsit legal: V-5125-2000

Revista indexada en GeoDatos: Indexador de Geografia e Ciências Sociais
<http://www.dge.uem.br>

(Quaderns d'Educació Contínua
no es fa responsable de les opinions
dels col·laboradors de la revista.)

IPF: Institut Paulo Freire • UV: Universitat de València • UdG: Universitat de Girona • UVIC: Universitat de Vic • UJI: Universitat Jaume I de Castelló • UA: Universitat d'Alacant • ACEFIR: Associació Catalana per l'Educació, la Formació i la Recerca/Associació Europea d'Educació d'Adults • UB: Universitat de Barcelona • FDC: Desenvolupament Comunitari • UIB: Universitat de les Illes Balears • UM: Universitat de Malta • UMINHO: Universitat del Minyo • UNIVR: Universitat de Verona • ULASALLE: Universidad de La Salle • UNICATT: Universitat Catòlica de Milà • UMA: Universitat de Màlaga • UL: Universitat de Lisboa • JCU: James Cook University • MSU: Montclair State University • LFCOOP: La Fàbrica Cooperativa

Sumari

El nostre major savi ha canviat de dimensió. Paraules de memòria al voltant de Carlos Rodríguez Brandão

Marco Raúl Mejía • 1

editorial

carpeta

L'Educació Popular i per al Desenvolupament com a gènesi de l'Educació per a la Transformació Social. Aprenentatges crítics per a la transició

Juan Jose Celorio Diaz • 9

Una reflexió crítica sobre la nostra lluita per un món més just i amorós

Antonia Darder • 24

Analfabetisme i alfabetització política des d'una perspectiva crítica

Josep Miquel Palaudàrias • 34

L'educació popular a Itàlia: "una xarxa" entre llegat i innovació

Lisa Stillo • 43

contínua

Pedagogia crítica revolucionària i pedagogia crítica global: Una conversa amb Peter McLaren

Peter McLaren; Emiliano Bosio • 57

persones, territoris i experiències

Mai he fet surf però, m'encanta com a metàfora per a l'educació permanent (i la vida)

Loris Viviani • 77

Paulo Freire i la tradició d'educació popular vinculada amb l'extensió universitària

Oscar Jara Holliday • 86

Educar des de la commoció i les narratives per promoure la comprensió, l'autonomia i el compromís

Núria Lorenzo Ramírez i Mónica Ferré Tobaruela • 96

Ètica i Espiritualitat en la pràctica educativa des de Simondon i Freire

Luisa Fernanda Rojas i Moisés Martínez • 105

Alfabetització com a gest tècnic en l'educació

Luis A. Camacho • 117

Llegir al món des de Freire i Simondon. Un acostament a l'alfabetització i al pensament tècnic

Dulce María Valdespino i Diana Jaid Martínez Navarro • 124

investigació

El paper dels aliments en l'acció col·lectiva: discutint les xarxes agroalimentàries alternatives a través de la perspectiva dels moviments socials

Francesco Vittori • 133

arxiu

dialogica

Reptes i possibilitats d'un centre d'educació adults a Balears davant l'FP

Jesús García Ferre • 153

fotografia Sebas Parra en acció • 161

llibres

Otras inapropiables. Feminismos desde las fronteras. bell hooks, Avtar Brah...

Irene Soler i Cremades • 165

Com participar

Quaderns d'Educació Contínua?

Les pàgines de la nostra revista estan obertes a tot tipus de col·laboracions relacionades amb l'Educació i la Formació de les Persones Adultes. El nostre interès és oferir la publicació a tots aquells que desitgen col·laborar en ella exposant els seus coneixements, les seues reflexions i experiències analitzades. Així com també a les persones i institucions que desitgen difondre a través dels Quaderns d'Educació Contínua les seues iniciatives i activitats dins d'aquest àmbit.

Les col·laboracions han de requerir les següents condicions bàsiques:

- L'extensió dels treballs serà de 10 pàgines en format DIN A-4, a doble espai, amb un títol que sintetitzi el seu contingut. És convenient d'intercalar apartats que divideixquen i ordenen les diferents parts de l'exposició.
- S'enviarà dues còpies del treball acompanyades d'una versió d'aquest en suport informàtic, preferentment en Winword. S'aconsella, si el tema ho permet, incloure gràfics, quadres sinòptics, etc., que il·lustren i completen el contingut del text.
- Com és natural la revista podrà realitzar una «correcció d'estil» sobre el text original, que en cap dels casos alterarà els conceptes ni l'enfocament adoptats per l'autor.
- Notícies i dades per a ser incloses en les pàgines informatives de la revista, sobre congressos, jornades, convenis, acords, programes, plans, iniciatives, projectes; cursos, conferències, debats, premis i concursos; publicacions de llibres, revistes, manuals, etc.
- Ha d'incloure sempre la font responsable i les notes de referència on el lector pugui requerir major informació.

El paper dels aliments en l'acció col·lectiva: discutint les xarxes agroalimentàries alternatives a través de la perspectiva dels moviments socials¹

Francesco Vittori, departament de Ciències Humanes, Universitat de Verona (Itàlia)
Traducció: Rosa Navarro Piquer

Introducció

El sistema d'aprovisionament d'aliments com a tema ampli s'enfronta a alguns desafiaments importants: la seguretat alimentària, la sobirania alimentària i tota la seua sostenibilitat. En resposta a aquestes emergències que afecten el món globalitzat, una àmplia gamma d'iniciatives, que promouen una idea dialèctica del mercat, han sorgit en les últimes tres dècades. Aquestes experiències etiquetades com a Xarxes Agroalimentàries Alternatives (AFN) es basen en relacions sòlides i directes entre consumidors i productors. S'han considerat com a part d'un conjunt més ampli d'accions socials directes que intenten proporcionar una possible resposta a les externalitats negatives dels sistemes alimentaris convencionals. En aquest sentit, alguns estudiosos ja els han considerats com a part d'un conjunt d'Organitzacions de Moviment Comunitari Sostenible (SCMO) que

¹ *Agraïments:* L'autor desitja agrair al personal de la Universitat Federal de Santa Catarina i, en particular, al personal del *Laboratori Lacaf* (Departament de Zootècnia i Desenvolupament Rural). Un agraïment especial als professors Francesca Forno (Universitat de Trento) i Oscar José Rover (Universitat Federal de Santa Catarina) per la seua orientació i contribució pràctica per a l'assoliment dels meus objectius d'investigació. *Detalls del finançador:* Aquest treball va ser secundat per la Universitat de Bèrgam (Ministeri italià d'Educació, Universitat i Investigació) sota la beca completa de doctorat [XXXI CICLO] i per la Universitat Federal de Santa Catarina que va acollir el becari de doctorat durant la seua visita.

actuen al marge del Mercat, desenvolupen una cultura alternativa i creen nous espais de democràcia dins de les ciutats, en lloc de només enfrontar-se a les institucions polítiques com ho fan les organitzacions tradicionals d'Organitzacions Oficials (SMO). En conseqüència, l'objectiu d'aquest article és situar-se dins del debat que s'ha desenvolupat en els últims anys entorn de les xarxes alimentàries alternatives. En combinar idees d'Estudis de Moviments Socials (SMS) i AFN, aquest document se centrarà en com els contextos econòmics, polítics i culturals, així com les estructures socials de dues ciutats específiques, han estat influent en les pràctiques d'AFN i el seu creixement. Es presentaran els resultats d'entrevistes en profunditat, dutes a terme amb productors i actors locals compromesos amb les iniciatives d'AFN. La investigació va utilitzar un enfocament qualitatiu i va analitzar dues ciutats mitjanes: Bèrgam (nord d'Itàlia) i Florianópolis (sud del Brasil). Els resultats es discutiran en una perspectiva comparativa, seguint el marc de l'Estructura d'Oportunitats Polítiques (POST) ampliat tant a l'Estructura d'Oportunitats Econòmiques (EOS) com a l'Estructura d'Oportunitats Culturals (COS), destacant les oportunitats o limitacions actuals que enfronten aquestes SMO.

Re-incrustar el “social” dins del Mercat

Boltanski i Thévenot han demostrat (2006), especialment dins de “nínxols” específics de consumidors, que les persones consideren les creences, l'ètica, els punts de vista de valors dels béns comuns per a avaluar els efectes dels processos de mercat. A causa de la tendència dels consumidors a buscar objectius tant morals com econòmics a través del consum, és necessari considerar tant l'anàlisi econòmica com la sociològica. Degut a la seua pròpia naturalesa, els mercats tenen els interessos oposats de diversos actors socials i, per tant, són el lloc on sorgeixen conflictes morals i ocorren les lluites polítiques (Fligstein, 1996). Aquesta tendència és encara més evident en el sistema agroalimentari, on en els últims trenta anys, una àmplia gamma d'iniciatives de base, enfront de la producció industrialitzada, han començat a proporcionar una possible resposta construint formes alternatives de producció i consum. Al mateix temps, la confiança en la política (Crouch, 2004) i (Forno i Graziano, 2014).

De fet, a partir de mitjan dècada de 1990, els boicots, el consum crític i les *compres* van començar a estendre's dins de les SMO. El Mercat va ser identificat pel *Global Justice Movement* (GJM) com la nova arena de la política de contenció (della Porta, 2005). *Consumption* i estil de vida van començar a tindre un paper important en la transformació de l'estructura social. La idea que les opcions de consum individual són crucials per a canviar el sistema i l'*statu quo* es va fer popular. Aquest fenomen va ser especialment explícit en la indústria agroalimentària. Les qüestions relacionades i que exigeixen un sistema alimentari més sostenible han augmentat i van començar a ser centrals en els discursos de les OMA, tant en l'hemisferi nord com en el sud. En oposició al sistema agroalimentari convencional, les SMO han donat su-

port a la idea que és possible reorganitzar i pressionar el sistema econòmic per al desenvolupament d'un sistema d'aprovisionament d'aliments més sostenible. Les OGM van començar a promoure un sistema agroalimentari més sostenible (Altieri i Toledo, 2011). El paper d'aquestes PIME també va ser important per a ressaltar les externalitats negatives del sistema alimentari mundial i crear noves aliances locals entre productors i consumidors per a influir en el mercat global en termes de la seua sostenibilitat total (della Porta, 2005).

Les AFN a través de la perspectiva dels SMS

El final del GJM va ser seguit per un reposicionament substancial d'algunes SMO que van canviar la seua acció del nivell global al local (Forno, 2018), on el consumisme polític va continuar estenent-se, exercint un doble paper. En primer lloc, les SMO ho van utilitzar per a augmentar la consciència transnacional i pressionar les corporacions, en segon lloc, es va emprar per a facilitar la creació de noves aliances entre diferents actors, que sovint es materialitzen en forma de xarxes alternatives de producció i consum que en la literatura s'han inclòs en el concepte d'OCS (Forno i Graziano, 2014). Hi ha diversos exemples d'aquestes experiències, com a noves cooperatives de consumidors-productors, agricultura secundada per la comunitat (ASAC), grups de compra solidària (en italià, Gruppi di Acquisto Solidale, GAS), horts urbans i socials (Forno, 2018). El consumisme polític ha anat més enllà de la idea de l'assumpció de responsabilitat individual (Stolle i Micheletti, 2013) i aquestes experiències es refereixen als nous desenvolupaments de productors, consumidors i altres actors socials que encarnen alternatives al subministrament industrial d'aliments més estandarditzat (Murdoch *et al.*, 2000). Les AFN tenen com a objectiu re-espacialitzar i resocialitzar el consum i la producció d'aliments (Sonnino i Marsden, 2006), en altres paraules, desitgen alimentar els aliments més directament amb les pràctiques agrícoles locals, els paisatges rurals i els recursos (Renting *et al.*, 2003). Les AFN han sigut estudiades per diversos grups d'investigadors, partint de diferents perspectives. Gran part de la teoria inicial en aquest camp tenia com a objectiu comprendre la producció social i física d'«aliments de qualitat» (Goodman, 2004). A més, s'han estudiat nous enfocaments relacionats amb l'aprovisionament d'aliments, que ofereixen una via pràctica per al desenvolupament rural (Maye i Kirwan, 2010). De sobte, els estudis entorn de les AFN van plantejar qüestions relacionades amb el concepte d'incrustació social que veu el comportament econòmic incrustat en, i mediat per, una complexa i extensa xarxa de relacions socials (hivern de 2003). De fet, les AFN han sigut considerades com a xarxes que adopten el consumisme polític (Stolle i Micheletti, 2013) per a enfortir les aliances agroalimentàries entre actors socials. En l'àmbit pràctic, això es tradueix en “nous” espais de democràcia orientats a la construcció de “ciutadanes sostenibles” (Micheletti i Stolle, 2012), innovació de base (Signori i Forno, 2019) i xarxes cíviques alimentàries (Renting *et al.*, 2012). Des

d'aquest punt de vista, l'alimentació es converteix en una eina per a enfortir l'acció col·lectiva. El desenvolupament de les AFN va ser impulsat per diferents problemes emergents que afecten el sistema alimentari agroindustrial, com s'ha esmentat anteriorment. Els primers exemples d'AFN van sorgir com a experiències de nínxol orientades localment que eren sensibles al valor ètic com la justícia i la sostenibilitat (Morgan, 2009). Les AFN posen en el discurs públic el problema de la necessitat de reorganitzar les cadenes de subministrament d'aliments. Les AFN també tenen un propòsit social: amb relacions de proximitat directes i espacials, el mercat recupera una dimensió més "humanitzada" i "socialitzada" (Sage, 2003). Hui som testimonis d'un creixement continu d'aquesta mena d'iniciatives a tot el món global. (Forno *et al.*, 2015). Per tant, les AFN ajuden a crear una nova forma de redistribució del flux de recursos i creen interpretacions comunes de la realitat. D'aquesta manera, proporcionen un marc per a l'acció col·lectiva i també ajuden a difondre la idea d'un estil de vida alternatiu real.

Per a estudiar com les iniciatives d'AFN es relacionen amb les institucions econòmiques, polítiques i culturals, s'utilitzarà el model POST (McAdam *et al.*, 2004). Així aquest model, podria generalitzar-se com un intent de connectar les característiques locals de les AFN amb el seu propi context (Wahlström i Peterson, 2006), considerant també l'EOS i el COS, amb els quals les AFN estan relacionats. El POST pot ser obert, on una major obertura facilita el sorgiment d'un moviment específic i augmenta la seua capacitat de ser efectiu cap al sistema polític. Les estructures també poden variar d'un espai a un altre i d'un temps a un altre. Per a avaluar l'obertura de les estructures d'oportunitat estatals (SOS) seguint a McAdam s'ha de considerar el següent conjunt d'aspectes: 1) l'obertura o tancament relatiu del sistema polític institucionalitzat; 2) l'estabilitat de l'ampli conjunt d'alineacions d'elit que típicament sustenten una política; 3) la presència d'aliats d'elit; 4) la capacitat i propensió de l'Estat a la repressió (McAdam, 1996, p. 27). En relació amb l'EOS, segons l'establert per Wahlström i Peterson (2006), es consideraran tres conjunts de factors: 1) la disponibilitat de recursos cognitius i econòmics per al canvi en l'organització objectiu; 2) la multiplicitat de cercadors de participació / titulars del sector de l'agricultura sostenible, l'anàlisi pot començar assenyalant els seus aliats entre les elits polítiques; 3) la capacitat d'aquesta indústria per a fer les diligències i organitzar la contra-mobilització. En referència al COS es consideraran les següents variables: 1) el procés d'enquadrament de l'agricultura sostenible en els mitjans de comunicació; 2) la capacitat de les AFN i les SMO per a sensibilitzar l'opinió pública, 3) l'avaluació de la manera d'exercir influència social en les declaracions relacionades amb els aliments.

Materials i mètodes

La investigació es va dur a terme en dues àrees metropolitanes: la província de Bèrgam (nord d'Itàlia) i la regió de Gran Florianópolis (sud del Brasil). Tots dos con-

textos han sigut triats considerant una sèrie de variables com la dimensió similar, la presència d'iniciatives d'AFN i el paper central que juguen les universitats locals. La investigació s'ha dividit en dos passos per a tots dos estudis de cas: recopilació de dades ambientals i entrevistes amb alguns informants clau. Per a aquest article, s'han considerat 27 entrevistes en profunditat (13 per al cas italià i 14 per al brasiler), realitzades amb actors locals directament involucrats amb les iniciatives d'AFN i observadors especials que lideren o desenvolupen estratègies i polítiques alimentàries locals. Aquests actors han sigut seleccionats tenint en compte la seua importància en el desenvolupament del sistema alimentari local i la seua participació directa en algunes iniciatives d'AFN. Es va preguntar a les parts interessades sobre els sistemes alimentaris locals actuals i les relacions entre les estructures polítiques, econòmiques i culturals i les AFN. Detalladament, les persones entrevistades eren membres de sindicats d'agricultors i cooperatives, GAS/CSA, *Slow Food* i xarxes d'economia solidària, polítics locals i altres activistes de SMO. Tots ells han esbossat el panorama més ampli del procés d'enquadrament de les AFN per a cada estudi de cas.²

Resultats

El creixement experimentat per les iniciatives d'AFN en tots dos llocs, és un tret distintiu que ha contribuït al desenvolupament del sistema alimentari local d'una manera més sostenible. No sols les AFN estan creixent en número, sinó que també estan reforçant la seua acció i arribant a un públic més ampli. La distribució geogràfica dels seus punts de venda, que se superposa amb la distribució de la població dins de totes dues ciutats, segons Wiskerke (2015). Mentre que la geolocalització de la producció està més concentrada al voltant del centre de la ciutat, o lleugerament allunyada d'ella (entre 20-70 km). Altres ciutats estan situades en una de les regions més riques dels seus respectius països i, en tots dos casos, les universitats estan directament involucrades amb les AFN. En el cas italià, la universitat es dedica principalment a la construcció d'una estratègia alimentària urbana participativa amb l'administració local, mentre que la brasilera treballa cap al creixement de les AFN. Tots dos territoris comparteixen una forta relació amb les seues arrels i tradicions culturals, de fet, el sud del Brasil, històricament, ha sigut fortament influenciat per les ones d'immigració d'Itàlia entre els segles XIX i XX. En conseqüència, això va produir externalitats en l'agricultura i en el procés d'enquadrament cooperatiu que han caracteritzat els estats de Rio Gran do Sul i Santa Catarina.

Composició de les AFN

A Itàlia, les AFN solen ser expressió de la voluntat dels consumidors. A Bèrgam, per exemple, la majoria dels mercats d'agricultors es van crear gràcies a les (nombroses) iniciatives dutes a terme per³ GAS.

² Tots els enquestats van ser entrevistats una vegada, ja siga en italià o portugués i els extractes ací reportats van ser traduïts per l'autor.

³ Les AFN ací considerades són mercats d'agricultors i iniciatives basades en el consumidor, a causa de la seua popularitat entre productors i consumidors.

En Florianópolis, l'acció dels productors s'emfatitza gràcies al compromís de la Universitat Federal i ONG com Cepagro. Han exercit un paper important en l'educació dels agricultors locals perquè deixen d'usar productes agrotòxics i la producció de monocultius, i en el seu lloc facen la transició a una forma de producció més sostenible. També han encoratjat els agricultors locals a participar en els mercats d'agricultors i fires orgàniques locals (la primera de l'Estat de Santa Catarina va ser concebuda pel departament de Ciències Agràries), així com a comprometre's amb grups de compra col·lectiva, CSA i altres projectes.

En entrevistar els membres de GAS i CSA va sorgir que, a Bèrgam, allò que va espentar els consumidors crítics a involucrar-se amb GAS va ser les preocupacions respecte a la qualitat dels aliments, el sentit de justícia i la voluntat de sostindre els agricultors locals, mentre que, al Brasil, la motivació generalitzada que impulsava els consumidors era un problema de salut. Pel que fa a la producció, en tots dos estudis de cas, els agricultors involucrats amb les AFN estan moguts per motivacions similars, com el desig de crear llaços més forts basats en la confiança amb els consumidors locals i establir un preu just per als seus productes.

La investigació també va destacar que els productors italians tenen molt poques opcions per a agrupar-se, tal vegada en part a causa de la falta de disposicions i eines de suport en la llei, per tant, el seu millor esforç és unir-se a cooperatives de producció i / o distribució. Els productors no estan organitzats formalment o informal. A la província de Bèrgam, només hi ha dos grups formals de productors: l'associació AgrImagna i l'associació BioDistretto, iniciada en 2016, que reuneix productors orgànics i cooperatives orientades a l'agricultura social. Durant el treball de camp a Itàlia, un dels actors entrevistats, membre d'una de les primeres cooperatives socials agroecològiques, fundada a finals de la dècada de 1980, parlant d'aquest projecte i descrivint el context de Bèrgam, va declarar:

A pesar que hi ha 23 productors i 10 comunitats rurals involucrades fora del centre de la ciutat, és difícil avaluar si aquest projecte té el potencial de desenvolupar un vertader procés de treball en xarxa entre els productors de BioDistretto. Hi ha una explicació històrica i cultural d'aquesta incertesa: els ciutadans de Bèrgam solien ser egoistes. En comparació amb altres regions italianes, ací la lluita que els llauradors van haver de suportar va ser mínima i el moviment relacionat va ser molt marginal (Actor n. 4 – Home, Membre de la Cooperativa Agroecològica Bèrgam).

La falta de lluites per part dels llauradors i l'egoisme dels agricultors són les diferències més significatives entre els dos estudis de cas que van sorgir de les entrevistes. Al Brasil, específicament a la Regió Sud, el paper d'Ecovida va ser – i continua sent – extremadament important en termes d'acció col·lectiva així com el paper his-

tòric que van exercir les cooperatives, tenint en compte la forta influència de la colonització italiana i alemanya (de Azevedo, 1961).

L'experiència més notable, en termes de cooperació, que hem tingut ací, és Ecovida [...] Ací en Florianópolis no hi ha cooperatives d'agricultors, tal vegada a causa de la curta distància al mercat, tal vegada a causa dels antecedents històrics i culturals de les persones (Actor n. 15 – Home, Ecovida Florianópolis).

No obstant això, en aquests últims anys, ha sorgit un nombre notable d'associacions sense ànim de lucre. Un nombre considerable de productors amb seu en l'àrea de Gran Florianópolis, van començar a comprometre's en l'acció col·lectiva, inspirats per altres experiències de l'Estat de Santa Catarina.

Ací en Florianópolis, no hi ha tradició de cooperatives, perquè ací és més complicat en comparació amb la part occidental de l'Estat de Santa Catarina, on tenen una tradició sobre aquest tema, possiblement a causa de raons històriques. Ací la densitat d'agricultors és menor que en la part occidental i això propicia la formació de vincles més forts entre els productors. A més, la majoria de les cooperatives en la part occidental provenen de moviments catòlics de base, que van seguir la "Theologia de la Cultura", i de dinàmiques comunitàries ja presents entre les comunitats locals [...] va haver-hi un bisbe en Chapeco (una de les ciutats més grans d'aquesta àrea) que és recordat dins de l'Església pel seu paper en l'organització dels productors locals. Aquest és un exemple només per a mostrar com aquests són processos històrics i culturals [...] per cert, no es pot oblidar que, en els últims 10 anys, el nombre d'associacions sense ànim de lucre, cooperatives i pràctiques col·lectives ha augmentat. Els agricultors locals amb seu en Florianópolis han descobert i après de les experiències occidentals [...] El que estic observant és el naixement de noves organitzacions cooperatives encoratjades per polítiques públiques, com PNAE i PAA, especialment orientades a la comercialització. L'Estat ha ajudat els xicotets productors a organitzar-se col·lectivament en grups, cooperatives i associacions perquè puguin vendre els seus productes en el Mercat⁴ (Actor n. 26 – Home, Universitat Federal de Santa Catarina Florianópolis).

⁴ <http://www.fnpe.gov.br/programas/alimentacao-escolar>. Accedit 3 octubre 2019.

L'estructura estatal d'oportunitats (SOS)

L'estructura de l'oportunitat estatal, en tots dos contextos, està canviant de manera més favorable respecte a les AFN. A Itàlia, l'agricultura i la producció d'aliments estan estrictament regulades per les polítiques agrícoles de la UE. A partir de finals de la dècada del 1950, Europa va experimentar un creixement econòmic significa-

- ⁵ <https://www.politicheagricole.it/flex/cm/pages/ServeBLOB.php/L/IT/IDPagina/202>. Accedit 3 octubre 2019.
- ⁶ https://ec.europa.eu/agriculture/Organico/UE-policy_en. Accedit 3 octubre 2019.
- ⁷ <http://www.psr.regione.lombardia.it/wps/portal/PROUE/FEASR/programma/>. Accedit 3 octubre 2019.

tiu. Itàlia, després d'un període anterior d'escassetat, va duplicar el seu consum d'aliments i va canviar cap a una dieta més completa. Després de la introducció de la Política Agrícola Comuna (PAC), el problema de l'escassetat d'aliments es va convertir en un problema de sobreproducció. Com afirmen Brunori *et al.* la política de sosteniment dels preus va generar excedents no venuts, que després van ser objecte de dúmping en el mercat internacional o destruïts físicament. Amb l'eliminació de les barres comercials, Itàlia es va trobar vulnerable a la competència en els mercats d'alguns productes. Les importacions van augmentar i la modernització va ser l'única solució a aquest problema. De sobte, en 2003, la PAC es va reformar per a estimular la competitivitat dels mercats internacionals, el comportament mediambiental, la viabilitat rural i per a satisfer millor la demanda dels consumidors. A més, la nova PAC també tenia com a objectiu reforçar el paper multifuncional de l'agricultura, reconeixent les diferències en el potencial econòmic, mediambiental i social dins de les regions europees (Piorr *et al.*, 2009). En 2013 es va produir un altre desenvolupament de la PAC. El nou Programa de Desenvolupament Rural cobreix el període comprés entre 2014-2020. Aquest programa representa un dels sistemes de subsidis més importants als quals tenen accés els agricultors i les empreses. A través d'aquests subsidis, els empresaris rurals, els agricultors i les empreses poden realitzar inversions per a realitzar projectes per a millorar els seus negocis seguint tres ordres d'objectius: innovació, medi ambient i frenar els efectes del canvi climàtic. A més, pel que fa a les inversions públiques, les regions exerceixen el paper principal, i en el cas d'Itàlia això queda molt clar en l'àmbit normatiu, ja que s'ha especificat en la Constitució (art. 117) en la seua última reforma. A més, va atorgar l'autoritat legislativa exclusiva a l'Estat en els àmbits de la protecció del medi ambient, garantint la plena competència en el mercat i regulant i gestionant les relacions amb EO (MIPAAF, 2016). A Itàlia, en els últims anys, s'han implementat diversos programes públics en tot el país, especialment per a fomentar l'adopció d'una dieta més saludable en els menjadors de les escoles públiques. Dues innovacions principals, introduïdes pel Govern de centreesquerra, han abordat respectivament el problema del desaprofitament d'aliments i la distribució solidària relacionada de l'excés (L.O. 116/2016). El decret ministerial aprovat el desembre de 2016 va ratificar el Reglament de la UE 1169/2011 sobre la traçabilitat de la llet. Fins i tot per a l'agricultura orgànica, la referència normativa és a escala comunitària, el Reglament CEE No. 2092/91, sobtadament modificat profundament a través del Reglament (CE) Núm. 834/2007.⁶

Avançant cap a la política local, la regió de Llombardia, on es troba Bèrgam, té accés a més de 1.000 milions d'euros fins a 2020 de la PAC per a finançar l'agroambient, la cooperació i els intercanvis entre empresaris rurals i la formació de personal tècnic.⁷ En 2017, Llombardia va transposar una llei específica sobre «agricultura social» (L.R. 35/2017), introduïda prèviament per un reglament nacional en 2015 (L.O. 141/2015),

reconeixent i promovent, a través d'eines de planificació regional, l'agricultura social com un aspecte de la multifuncionalitat de les activitats agrícoles. "L'agricultura social" s'entén com un conjunt d'iniciatives orientades a la protecció del medi ambient, la creació d'ocupació i la inclusió social, especialment de les persones que pateixen discapacitats mentals o físiques, la reintegració de les persones detingudes o refugiades (Rete Rurale Nazionale 2017). Aquesta innovació representa una millora significativa regionalment, especialment per a les nombroses cooperatives socials, les ONG i els empresaris rurals, que han estat actuant en l'agricultura social i més sostenible durant dècades. Encara que les AFN no han participat directament en el procés de formulació de polítiques, aquestes xarxes són canals privilegiats de distribució d'aliments, que donen suport a aquesta agricultura, com destaca el recent informe, publicat pel Ministeri d'Agricultura italià (Rete Rurale Nazionale 2017, p. 45).

En l'àmbit metropolità, en els últims anys van sorgir diversos temes i projectes institucionals. Per exemple, referint-se a la presència d'aliats d'elit (McAdam, 1996), a Bèrgam, els representants locals, juntament amb activistes de xarxes d'economia solidària, l'associació BioDistretto i la Universitat local han estat desenvolupant una política alimentària urbana, que replica el que en la literatura es defineix com un Consell de Política Alimentària (Harper *et al.*, 2009). D'aquesta manera, es va crear un comitè per a administrar i programar els mercats d'agricultors dins de la ciutat. Aquest projecte es va llançar en 2016, la qual cosa demostra una relativa obertura de l'administració local cap a les AFN. A més, s'ha creat una plataforma en línia que recopila informació útil sobre les AFN a la ciutat, gràcies a la col·laboració amb la Universitat, que en anys anteriors va mapificar totes les AFN i les cadenes curtes de subministrament d'aliments a la província. Aquests dos últims exemples també poden veure's com a resultats de les OM de SC, a causa del seu compromís directe. A més, la política local ha exercit un paper important en el manteniment de la "democratització" dels sistemes alimentaris locals. No obstant això, el risc de cooptació de processos i eines adoptades (per exemple, la plataforma en línia BergamoGreen) és clar, especialment a Bèrgam, on l'administració local s'ha apropiat d'algunes de les eines creades en un enfocament participatiu.

Els riscos de cooptació, llavat verd i tancament de nínxols estan sempre presents. És necessari cooperar generalment amb altres parts interessades i crear noves oportunitats (Actor n. 13 – Home, Universitat de Bèrgam).

L'escenari sorgit del cas brasiler és una mica diferent. Tenint en compte el marc institucional nacional, existeixen diferents polítiques públiques que estan ajudant els xicotets agricultors a participar en les AFN i a abordar la inseguretat alimentària.

A partir de principis de la dècada de 1990, a través de la campanya "Acció ciutadana contra la fam, la pobresa i per la vida", un nombre notable d'activistes han sen-

⁸ <http://www.fao.org/docrep/016/i3023e/i3023e.pdf>. Accedit 3 octubre 2019.

⁹ <http://www.fnpe.gov.br/programaS/PNAE>. Accedit 3 octubre 2019.

¹⁰ http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/2003/L10.831.htm. Accedit 3 octubre 2019.

sibilitzat sobre la importància que la societat i l'Estat milloren les accions polítiques destinades a combatre la pobresa i la fam de milions de ciutadans brasilers. Aquests temes van rebre més espai en l'agenda pública durant les administracions del Partit dels Treballadors. A partir de 2003, amb l'elecció del president Luí Inácio Lula da Silva i la implementació d'una sèrie de polítiques públiques orientades en aquestes direccions, l'Estat va començar a abordar el problema de la seguretat alimentària i el desenvolupament rural. En els últims vint anys s'han realitzat importants implementacions normatives al Brasil. Entre altres, el reconeixement normatiu de la importància econòmica i social que juga l'agricultura familiar, a través de la implementació des de 1996 del Programa Nacional d'Enfortiment de l'Agricultura Familiar (PRO-NAF), i la millora del Programa d'Adquisició d'Aliments (PAA) que va ser desenvolupat per l'Administració Lula juntament amb el programa Fam Zero. ⁸La PAA es va introduir en 2003 a través de la llei federal (Lei núm. 10.696 art. 19) amb dos objectius principals: resoldre el problema de la inseguretat alimentària i fomentar l'agricultura familiar. Amb aquest programa, les institucions públiques compren aliments produïts per agricultors familiars, a través de licitacions, i els assignen a persones que viuen en una condició considerada d'inseguretat alimentària, a través de xarxes d'assistència social, recursos públics i sistema educatiu públic (Hespanhol, 2013). A més, promou l'aprovisionament d'aliments a través d'inversions governamentals. I empodera les cadenes de subministrament i els sistemes alimentaris locals i regionals. Potencia l'agrobiodiversitat, la producció orgànica i agroecològica. Finalment, fomenta hàbits de consum més sostenibles i saludables, a més d'estimular la cooperació i l'associacionisme entre els agricultors familiars. En l'àmbit institucional, el programa PAA ha sigut formalitzat i implementat tant pel Consell de Seguretat Alimentària (CONSEA) com per altres ONG, i està coordinat per un grup interdisciplinari compost per personal dels Ministeris de Desenvolupament Social i Rural, Agricultura i Educació. En 2009, una altra llei federal (Lei 11.947/2009) va introduir el programa brasiler d'alimentació escolar (PNAE). Aquest programa ofereix provisió d'aliments per als menjadors escolars i està orientat a l'acció cap a l'educació nutricional per als estudiants en totes les escoles públiques. Aquesta política pública innovadora exigeix que un mínim del 30% dels productes consumits dins dels serveis alimentaris han de provindre d'agricultors familiars.⁹

A més, respecte a l'agricultura orgànica, el Brasil és un dels pocs països del món que reconeix, com a certificació oficial per a l'agricultura orgànica, els Sistemes de Garantia Participativa (Lei 10.831/03, llei que¹⁰ regula les certificacions orgàniques), que són més barats i enforteixen els xicotets agricultors (Källander, 2008), a diferència de la Unió Europea, on aquest tipus de certificació encara està fora de la llei.

Aquests són només alguns exemples que confirmen que el sistema normatiu brasiler és més propici per al desenvolupament d'un model d'agricultura més sostenible.

A més, algunes d'aquestes innovacions han millorat gràcies a l'activisme de les OMI, per la qual cosa també poden considerar-se com a resultats directes d'aquestes iniciatives de base. No obstant això, el sistema polític ha sigut influenciat per la incertesa política actual. L'anomenat "colp d'estat blanc" en 2015 va afectar negativament l'opinió pública cap al Partit dels Treballadors. El govern està reduint les inversions públiques en salut, serveis públics d'aliments, etc. Una de les conseqüències d'un clima social tan incert és que descoratjarà no sols les persones sinó també les institucions locals.

La crisi política és extremadament negativa: vivim en un moment en el qual la gent no sap què succeirà. Estan limitant tots els drets. Estan comproment tot el que s'ha aconseguit els últims anys. En termes de polítiques agrícoles, una de les primeres decisions després del colp va ser eliminar el Ministre de Desenvolupament Rural [...] que va ser creat abans del govern de Lula, encara que van ser Lula i Dilma els qui van desenvolupar polítiques públiques. Ara s'ha transformat en un Secretari d'Estat, i qui treballa allí diu que estan operant amb els últims fons disponibles per a polítiques públiques, que de totes maneres es van reduir. La tendència és que els fons desapareixeran (Actor n. 21 – Dona, CSA Florianópolis).

A més, alguns d'ells també han afirmat que la participació política ha disminuït seriosament.

Les SMO van construir infraestructures, l'agroindústria i van recol·lectar recursos, però finalment van perdre força. Independentment del Partit dels Treballadors, la gent va eixir al carrer durant la dècada de 1990. Va ser per a protegir els serveis públics, com els serveis d'alimentació, l'allotjament dels estudiants, les universitats públiques. L'FMI va dir que les universitats haurien de demanar pagaments privats, encara que siguin públiques. És una tergiversació de la universitat pública. Durant la dècada de 1990, el moviment es va unificar, estudiants i treballadors defensant junts aquest tema. Durant les últimes dècades, els professors van fer vaga per defensar el seu salari. Hui dia, la generació més jove està despolititzada i fora del discurs polític, mentre que haurien d'estar just en el cor d'aquest. L'exemple clar és el moviment estudiantil que es mobilitza per a fer festes dins del campus, en lloc de defensar els seus drets. A més, qui hui té 25 anys, tenia 8 anys quan Lula va arribar al poder, durant la seua fase popular quan estava aconseguint molt, mentre que ara, només estan presenciant el sistema corrupte actual. No van passar pel sofriment. Supose que està succeint en tot el país, excepte quan hi ha una causa específica, una demanda específica [...] el pitjor problema és la politització: falten programes d'extensió universitària. Els empleats romanen dins del laboratori, en lloc de fora, dins de la comunitat (Actor n. 15 – Home, Ecovida el Brasil).

¹¹ <https://ndonline.com.br/Florianópolis/noticias/capital-catarinense-e-referencia-nacional-em-agroecologia-urbana>.

Accedit 3 octubre 2019.

¹² <http://www.sinab.it/sites/default/files/share/Bio%20in%20cifre%202017%20%282%29.pdf>.

Accedit 3 octubre 2019.

A pesar que les SMO han perdut la seua eficàcia en comparació amb el passat, les AFN encara es caracteritzen per llaços relativament forts entre els actors. Són nombroses les associacions formals i informals que treballen per l'objectiu compartit de planificar i construir un sistema alimentari més sostenible.

En l'àmbit local, encara que l'administració local de Florianópolis sembla estar relativament oberta a les AFN, no està treballant en una estratègia alimentària urbana. Almenys, hi ha alguns polítics directament compromesos per a aprovar algunes mesures urbanes per a difondre les AFN i l'agricultura urbana. Diverses parts interessades han declarat que només el partit ecologista i d'esquerra del PSOL estan clarament compromesos amb les estratègies alimentàries urbanes i l'agricultura urbana. En les últimes eleccions locals, un polític, anteriorment involucrat en ONG i Ecovida, va ser triat específicament per a dur a terme polítiques públiques per a sostindre la seua acció col·lectiva. Recentment, va presentar un projecte de llei en el consell veïnal per a introduir localment el Programa Municipal d'Agroecologia i Producció Orgànica (*Projeto Lei 17002/17*), l'objectiu de la qual era difondre tant la producció com el consum sostenible dins de la ciutat que ha sigut aprovat per l'Ajuntament el juny de 2018, i hauria d'implementar-se enguany.¹¹

El propòsit de la política és comprendre l'agroecologia, el consum agroecològic, i reduir la distància entre la producció i el consum. D'aquesta manera, es pot construir una externalitat positiva a llarg termini, que podria reduir les inversions públiques en salut i degradació ambiental. L'administració pública no ha de corregir errors i externalitats negatives, sinó que ha de treballar amb un punt de vista sistèmic. La qüestió principal és que el compromís públic ha d'estar almenys equilibrat entre l'agroecologia i el sistema alimentari convencional (Actor 24 – Home, PSOL Florianópolis).

A més, el municipi va començar a finançar un mercat setmanal d'agricultors orgànics en el centre de la ciutat, que reuneix els productors locals d'Ecovida.

L'estructura d'oportunitats econòmiques (EOS)

En tots dos països, la demanda d'aliments més saludables i ambientalment sostenibles està augmentant i el mercat mostra obertura respecte a aliments sostenibles, encara que la situació italiana sembla estar més avançada, en comparació amb la brasilera. De fet, l'informe anual "BioInCifre" (SINAB 2017)¹² publicat pel Ministeri d'Agricultura italià, referit a l'any 2016 mostra que la producció d'agricultura orgànica ha augmentat en un 20,4% en comparació amb l'any anterior, equivalent a 0,3 milions d'hectàrees (que ara sumen quasi 1,8 milions d'hectàrees) i utilitza el 14,5% de les terres de cultiu disponibles. Hi ha més de 72.000 agricultors orgànics certificats a Itàlia, un creixement del 20,3% en comparació amb 2015, la qual cosa repre-

senta el 4,4% de tots els productors italians. Aquest informe també afirma que el consum d'aliments orgànics a Itàlia està augmentant constantment en un 20% per any, la qual cosa representa el 3% del mercat agroalimentari general, i que més del 80% dels aliments orgànics es venen en supermercats (48%) i hipermercats (35%).

D'altra banda, hi ha 0,7 milions d'hectàrees de terres de cultiu orgànic al Brasil, menys de l'1% de les terres de cultiu disponibles, com també va informar IFOAM Internacional en un informe de 2011 (IFOAM 2011). Hi ha quasi 18.000 productors orgànics certificats al Brasil, ¹³una xicoteta fracció dels més de 5 milions de productors brasilers (IBGE, 2017). A més¹⁴, les dades més actualitzades sobre la producció d'aliments orgànics al Brasil, publicats pel Consell Nacional d'Agricultura Orgànica i Sostenible (ORGANIS), indiquen que el mercat orgànic va augmentar en un 20% en 2016, en comparació amb l'any anterior, amb ingressos de 3 mil milions de R\$ (0,75 mil milions de €).

En termes d'actors involucrats i espais disponibles de comercialització, és clar que tots dos contextos estan presenciant una relativa obertura del Mercat en general, a pesar que la crisi econòmica i financera al Brasil està desaccelerant lleugerament les oportunitats de mercat. D'altra banda, el creixement tant en el consum local com intern ofereix als productors orgànics, noves oportunitats econòmiques, encara que també el sistema de subministrament convencional s'està beneficiant d'aquest creixement. Tant a Bèrgam com en Florianópolis, hi ha nous punts de venda interessats a comprar productes locals. Les oportunitats comercials potencials, la possibilitat de ser menys dependents dels grans distribuïdors i la conjuntura econòmica favorable són factors que incentiven els nous empresaris, especialment els relativament joves, en el sector agrícola (Cazella, 2001).

Tornar al terreny és donar autonomia als joves. Amb les terres de cultiu, és possible trobar estabilitat en el treball, en la gestió del temps, i podria donar l'oportunitat de tornar a ser protagonista (Actor n. 5 – Home, Slow Food Bergamo).

Altres parts interessades brasileres van dir una cosa similar, destacant el paper de la Universitat Federal.

Sent que el fenomen del 'neorural' és present en Florianópolis [...] Els fills dels agricultors venen ací (el Departament de Ciències Agràries) per a estudiar i després tornar a la seua granja familiar (Actor n. 17 – Dona, ONG Cepagro Florianópolis).

Estem presenciant un renaixement de joves amb educació superior que estan mirant el medi ambient com una oportunitat, aportant tecnologies, coneixements i buscant oportunitats de negoci. La nostra cultura, especial-

¹³ Font: *Censo Agropecuário*, Ministério da Agricultura, Pecuária e Abastecimento, última actualització 30/03/2019. Disponible en: <http://www.agricultura.gov.br/assuntos/sustentabilidade/organicos/cadastro-nacional-produtores-organicos>. Accedit 3 octubre 2019.

¹⁴ https://censoagro2017.ibge.gov.br/templates/censo_agro/resultadosagro/produtores.html. Accedit 3 octubre 2019.

¹⁵ http://slowfood.com/filegerente/Convivium%20Leader%20Area/Manifesto_ENG.pdf.
Accedit 3 octubre 2019.

ment ací a la regió de Gran Florianópolis, està entrelaçada amb l'agronoci. La majoria de la gent té arrels rurals. Però això no significa que els joves agricultors hagen de ser fills d'agricultors (Actor n. 19 – Home, Fetaesc Union Florianópolis).

El “neorural” generalment ve amb un desavantatge en termes de producció. Alguns d'ells, gràcies a les pràctiques universitàries, aprenen tècniques útils, però a vegades comencen sense cap experiència de producció, però amb el know-how de màrqueting, agregació de valor, podrien saber on hi ha una oportunitat de guanyar diners (Actor n. 26 – Home, Universitat Federal de Florianópolis).

Estan sorgint nous espais per a la distribució en tots dos contextos locals, no sols en el mercat d'agricultors o en els prestatges de GDO. Com es va indicar anteriorment, la composició de les AFN, les GAS, les CSA, els agricultors que venen directament els seus productes en plataformes en línia per a la distribució d'aliments i altres AFN estan augmentant en número. No obstant això, no es disposa de dades sobre el volum total de vendes d'AFN. Al mateix temps, no és clar quin és l'efecte dels esforços d'intriga d'aquestes iniciatives en tota l'agroindústria, a causa de la seua dimensió relativament xicoteta.

L'estructura d'oportunitats culturals (COS)

Finalment, es considerarà la capacitat de les AFN i els moviments d'agricultura sostenible per a canviar l'opinió pública i exercir influència social. Per a fer-ho, és necessari reconstruir històricament el procés d'enquadrament dels seus problemes i assoliments. Així, com van afirmar Brunori *et al.* (2013), a Itàlia les crítiques a la industrialització agrària i convencionalització del sistema agroalimentari han sorgit al voltant de la dècada de 1970, amb el naixement del moviment d'agricultura orgànica. Els agricultors orgànics exclosos dels canals alimentaris convencionals, van desenvolupar espais alternatius, basats en la relació directa entre consumidors i productors, per a arribar a un públic comptador. A partir de mitjan dècada de 1980, quan es va finançar el Partit Verd, van començar a guanyar una veu política per a abordar les seues reclamacions i difondre la seua contracultura. Un actor important va irrompre en l'escena en 1989: el Moviment *Slow Food* va ser fundat per Carlo Petrini i Folco Portinari, que van publicar el Manifest de *Slow Food*. Aquest SMO va ser i continua sent¹⁵ important respecte a emmarcar els problemes alimentaris. A pesar que *Slow Food* ha creat aliances amb grans empreses, sens dubte ha posat en l'agenda pública les emergències de la producció mundial d'aliments, contrastant el model de “menjar ràpid”. Gràcies a la seua activitat, ha augmentat la consciència dels con-

sumidors i ciutadans entorn de l'alimentació. *Slow Food* es va guanyar la confiança dels consumidors, encara que el seu “logotip”, hui dia, pot percebre's com una “marca”. Això es fa evident analitzant contextos locals, com a Bèrgam. Allí, *Slow Food* participa en “Cittadinanza Sostenibile”, la xarxa local d'economia solidària i també l'actor més important que ha desenvolupat coneixements, pràctiques i ha difós una cultura alimentària. Aquest actor col·lectiu agrupa diverses parts interessades locals importants, com organitzacions sense ànim de lucre dedicades a temes relacionats amb el comerç just, bancs ètics, associacions ambientals, mitjans impresos i altres SMO com “Bilanci di Giustizia”, que, juntament amb unes altres GAS, han exercit un paper crucial en termes de creació d'una cultura entorn del menjar (De Vita i Vittori, 2015). La universitat local, a través del Grup d'Investigació Osservatorio CORES, també forma part d'aquesta xarxa de base. “Cittadinanza Sostenibile”, juntament amb altres actors més institucionalitzats, està treballant en temes relacionats amb l'alimentació. El municipi, juntament amb agricultors orgànics i cooperatives socials han fundat el BioDistretto, creat en anticipació a la Llei Regional d'agricultura social. A més, altres actors institucionals, que han influït tant en els consumidors com en els productors entorn d'aquests temes, són les organitzacions d'agricultors, en primer lloc, Col-diretti, que va ser la primera que, a Itàlia, i també a Bèrgam, han promogut els mercats d'agricultors.

Al Brasil, el sistema agroalimentari segueix dominat per estereotips. A pesar que el consum orgànic està augmentant, la consciència dels consumidors i productors sobre les emergències que enfronten els sistemes agroalimentaris convencionals és notablement menor en comparació amb els seus homòlegs italians. A més, els mitjans de comunicació tendeixen a encoratjar i promoure la idea dominant del sistema alimentari amb més èmfasi que a Itàlia. No obstant això, la cobertura mediàtica dels assumptes relacionats amb els aliments està augmentant. Recentment, per exemple, una de les emissores més importants ha començat a emetre la campanya publicitària “d'Agri: la indústria de la prosperitat del Brasil”, que encoratja i emfatitza directament el paper crucial de l'agroindústria per al desenvolupament brasiler, en oposició a l'agricultura a petita escala. La mateixa emissora ha sigut considerada en gran manera la principal responsable d'allò que concerneix l'enquadrament dels estereotips racistes i de gènere¹⁶. Al seu torn, per a analitzar i avaluar la capacitat de les MEZM per a crear opinió pública i exercir influència social contra aquesta realitat estereotipada nacionalment, des de les dècades de 1980 i 1990 diverses MEZM com *Movimento Sem Terra*, *Rede Ecovida*, organitzacions de base de l'Església Catòlica i Luterana, han estat treballant per a enfrontar i revertir aquest escenari, duent a terme iniciatives educatives i capacitació tècnica tant per a productors com per a consumidors (Schmitt i Tygel, 2009). A partir de l'observació directa en el camp local, Florianópolis apareix en contratendència respecte a l'enfocament nacional dominant cap al sis-

¹⁶ <http://bit.ly/35t5hqH>.
Accedit 3 octubre 2019.

tema alimentari i el desenvolupament rural. El paper que exerceixen les institucions acadèmiques allí és crucial: gràcies al seu esforç i compromís, aquests estereotips són desafiatos diàriament a través de tallers i debats públics. La universitat principal organitza AFN directament al campus, mentre que altres universitats estan difonent reclams relacionats amb el medi ambient i la sostenibilitat a través de radis, esdeveniments i altres iniciatives. La *Rede Ecovida* reuneix desenes de productors i un nombre important de simpatitzants en Florianópolis i en els suburbis. A més, algunes associacions de veïns, com AMORA (Associació de Veïns de Ratolins) també estan implementant iniciatives relacionades amb la protecció del medi ambient i la conservació de la tradició llauradora. Altres iniciatives de base estan sorgint en associació amb alguns polítics locals. A més, algunes ONG, com Cepagro, juguen un paper important en la difusió i l'educació. També altres actors institucionalitzats, com els sindicats d'agricultors, participen directament en algunes AFN que sostenen els xicotets agricultors. Molts altres actors estan actius en aquest front, entre ells està una de les cooperatives d'agricultors més importants de l'Estat de Santa Catarina (Agreco), que mentrestant es va industrialitzar, i una altra – més popular – que involucra a xicotets agricultors (Cooperativa Sabor da Terra).

En tots dos països, els xefs i els programes de cuina en la televisió, la ràdio i les xarxes socials estan creixent en popularitat i això ha contribuït al fet que les persones presten més atenció a la cuina de qualitat prèmium. No obstant això, gràcies a altres OGM, els aliments ja no es perceben com una simple mercaderia, sinó que s'han re-carregat de significats. El menjar s'ha tornat social i, a vegades, polititzat.

Discussió i conclusió

Seguint el POS, és possible entendre una tendència ambigua: la relativa obertura de les institucions locals i les macrodinàmiques que han estat afectant l'acció de les AFN. Gràcies a l'experiència i el compromís de les universitats i d'alguns polítics locals, va ser possible millorar algunes estratègies locals per a habilitar AFN en totes dues ciutats, entre altres el Consell de Política Alimentària, les polítiques d'agroecologia urbana i els nous grups de compra col·lectiva. No obstant això, atés que molt recentment tots dos països han triat nous governs, serà necessari un seguiment i investigació sobre aquests assumptes en el futur per a una millor comprensió de l'evolució de la situació.

L'EOS ha mostrat com els supermercats i les grans empreses estan col·locant productes sostenibles dins dels seus circuits. De fet, a nivell macro, les dades mostren que la producció i el consum d'aliments sostenibles estan augmentant significativament, especialment dins dels canals minoristes a gran escala. L'alimentació ha anat influïnt en les estratègies de màrqueting de diverses empreses agroalimentàries i ha creat nous espais disponibles en el Mercat, també amb una explicació gràfi-

ca de les interconnexions entre el COS i l'EOS. A més, la crisi econòmica i financera que tan severament va danyar les economies europea i sud-americana, especialment els països perifèrics, al seu torn ha propiciat l'aparició de noves AFN (Maurano i Forno, 2017). Els efectes de la crisi econòmica i financera respecte a les AFN han d'estudiar-se en tots dos contextos, però el que es va avaluar en aquest estudi, no va descartar les AFN a organitzar-se col·lectivament. De fet, nous actors i nous espais de comercialització han estat sorgint en totes dues ciutats. No obstant això, no hi ha dades disponibles per al volum total de vendes d'AFN, també perquè és raonablement complicat mesurar-ho, però aquesta falta ha de superar-se en futures investigacions.

Finalment, el COS ha mostrat una dinàmica controvertida alimentada també pel paper dels mitjans de comunicació i les xarxes socials. D'una banda, estan fent que les persones siguin molt més conscients sobre el consum i la importància de l'agricultura sostenible per al seu territori. D'altra banda, encara resulta difícil derrocar els estereotips entorn del menjar, especialment a conseqüència de l'anomenada "gourmetització" dels aliments, així com el gènere i la raça. Les AFN semblen ser un fenomen de classe mitjana. Els afrobrasilers semblen estar exclosos, malgrat la seua presència rellevant entre la població. A Itàlia, la presència d'immigrants, o segones generacions, dins de les AFN, està quasi absent. Les AFN i les SMO han provocat i emmarcat discussions públiques en tots dos contextos, encara que sembla que estan impulsats principalment per ciutadans de classe mitjana i alta i no involucra a persones marginades i de classe baixa, almenys pel que va sorgir en aquest estudi.

Els aliments i el consum d'aliments, sent tan importants per a la nostra vida, han sigut sens dubte destacats per diverses OCS. Al ser una eina, o un propòsit, ha espentat diversos grups de persones a vincular nous llaços i enfortir els existents. Encara no és possible dir que és el vector per a la creació d'un nou paradigma social, però en una era de desmobilització, les AFN estan brollant. No obstant això, aquestes iniciatives, malgrat el seu atractiu per a un nombre creixent de consumidors i productors, semblen ser funcionals per al sistema general, a causa del seu enfocament no controvertit del sistema. La seua contribució innovadora ha sigut utilitzada per actors econòmics més grans a favor seu per a reforçar el seu propi paper dins del Mercat, en lloc d'obligar la institució política a augmentar els controls sobre el sistema de producció convencional, que sovint oculta una explotació sistemàtica tant de la terra com de les persones. Aquest estudi va ser un intent de combinar idees de les SMS i les AFN. S'han de fer més estudis, especialment per a investigar si les AFN estan vinculades a altres formes de resistència al capitalisme contemporani. De manera diferent, la idea de les AFN com SMO ha de revisar-se en el sentit de considerar-les només com un moviment subcultural que ha estat influent en els hàbits de consum.

Referències bibliogràfiques

- ALTIERI, M. a. y TOLEDO, V.M., 2011. La revolución agroecológica en América Latina: rescatar la naturaleza, garantizar la soberanía alimentaria y empoderar a los campesinos. *The Journal of Peasant Studies*, 38 (3), 587–612.
- DE AZEVEDO, T., 1961. Colonización italiana en el sur de Brasil. *Anthropological Quarterly*, 34 (2), 60–68.
- BOLTANSKI, L. y THÉVENOT, L., 2006. *Sobre la justificación: Economías de valor*. Princeton University Press.
- BRUNORI, G., MALANDRIN, V. y ROSSI, A., 2013. ¿Compensación o convergencia? El papel de la seguridad alimentaria en la evolución del discurso alimentario en Italia. *Revista de Estudios Rurales*, 29, 19-29.
- CAZELLA, A.A., 2001. Revitalização das zonas rurais marginalizadas: a construção social da multifuncionalidade agrícola na França. *En: XXIX Congresso da SOBER*. Recife.
- CROUCH, C., 2004. *Post-democracia*. Política de Cambridge.
- FLIGSTEIN, N., 1996. Mercados como política: un enfoque político-cultural de las instituciones de mercado Autor (s): Neil Fligstein Fuente: *American Sociological Review*, Vol. 61, No. 4 (Aug., 1996), pp. 656-673 Publicado por: American Sociological Association Stable URL : h. *American Sociological Review*, 61 (4), 656–673.
- FORNO, F., 2018. Protesta, movimientos sociales y espacios para acciones consumistas de orientación política, nacional, transnacional y local. *En: M. Bostrom, M. Micheletti, and P. Oosterveer, eds. The Oxford Handbook of Political Consumerism*. Oxford: Oxford University Press, 1–18.
- FORNO, F., GRASSEN, C. y SIGNORI, S., 2015. La compra solidaria de Italia se agrupa como “laboratorios de ciudadanía”. *En: E. Huddart Kennedy, M.J. Cohen, and N.T. Krogman, eds. Poniendo en práctica la sostenibilidad: Aplicaciones y avances en la investigación sobre consumo sostenible*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 67–88.
- FORNO, F. y GRAZIANO, P.R., 2014. Organizaciones de movimiento comunitario sostenibles, organizaciones de movimiento. *Revista de Cultura del Consumidor*, 14 (2), 139-157.
- GOODMAN, D., 2004. ¿Europa rural Redux? Reflexiones sobre redes agroalimentarias alternativas y cambio de paradigma. *Sociologia Ruralis*, 44 (1), 3–16.
- HARPER, B.A., SHATTUCK, A., HOLT-GIMÉNEZ, E., WOLF, A., WORKMAN, M., CLARE-ROTH, P., EL-KHOURY, A., TURRELL, S., y STRONG, D., 2009. *Consejos de Política Alimentaria: Lecciones aprendidas*. Instituto de Políticas Alimentarias y de Desarrollo.
- HESPANHOL, R.A.M., 2013. Programa de Aquisição de Alimentos: limites e potencialidades de políticas de segurança alimentar para a agricultura familiar. *Sociedade & Natureza*, 25 (3), 469–483.

- IFOAM, 2011. *El mundo de lo orgánico: estadísticas agrícolas y tendencias emergentes 2011*. Bonn, Alemania; Frick, Suiza: IFOAM, Instituto de Investigación de Agricultura Orgánica (FiBL).
- KÄLLANDER, I., 2008. *Sistemas de Garantía Participativa-PGS*. Sociedad Sueca para la Conservación de la Naturaleza.
- MAURANO, S. y FORNO, F., 2017. Redes alimentarias alternativas en tiempos de crisis. Percepción y acción territorial: el caso de Bérgamo. *Bollettino della Società Geografica Italiana*, X, 134–148.
- MAYE, D. y KIRWAN, J., 2010. Redes alimentarias alternativas. *Sociopedia.isa*, 1–12.
- MCADAM, D., 1996. Orígenes conceptuales, problemas actuales, direcciones futuras. *Perspectivas comparativas sobre los movimientos sociales: oportunidades políticas, estructuras movilizadoras y marcos culturales*, 23-40.
- MCADAM, D., TARROW, S.G. y TILLY, C., 2004. *Dinámica de la contención*. Cambridge, Reino Unido: Cambridge University Press.
- MICHELETTI, M. y STOLLE, D., 2012. La ciudadanía sostenible y las nuevas políticas de consumo. *Los ANNALS de la Academia Americana de Ciencias Políticas y Sociales*, 644 (1), 88–120.
- MIPAAF, 2016. *Politiche Agricole europee ed internazionali*. Ministero delle politiche agricole, alimentari e forestali.
- MORGAN, K., 2009. Alimentar a la ciudad: el desafío de la planificación alimentaria urbana. *Estudios de Planificación Internacional*, 14 (4), 341–348.
- MURDOCH, J., MARSDEN, T., y BANK, J., 2000. Calidad, naturaleza e integración: algunas consideraciones teóricas en el contexto del sector alimentario. *Geografía económica*, 76 (2), 107–125.
- PIORR, A., UNGARO, F., CIANCAGLINI, A., HAPPE, K., SAHRBACHER, A., SATTLER, C., UTHES, S. y ZANDER, P., 2009. Evaluación integrada de las futuras políticas de la PAC: cambios en el uso del suelo, patrones espaciales y focalización. *Ciencia y política ambiental*, 12 (8), 1122–1136.
- DELLA PORTA, D., 2005. Hacer la polis: foros sociales y democracia en el movimiento de justicia global. *Mobilization: An International Quarterly*, 10 (1), 73–94.
- RENTING, H., MARSDEN, T.K. y BANKS, J., 2003. Comprender las redes alimentarias alternativas: Explorar el papel de las cadenas cortas de suministro de alimentos en el desarrollo rural. *Medio ambiente y planificación A*, 35 (3), 393–411.
- RENTING, H., SCHERMER, M. y ROSSI, A., 2012. Construyendo la democracia alimentaria: explorando las redes cívicas de alimentos y las nuevas formas emergentes de ciudadanía alimentaria. *Revista Internacional de Sociología de la Agricultura y la Alimentación*, 19 (3), 289-307.
- RETE RURALE NAZIONALE, 2017. *Rapporto Sull'Agricoltura Sociale en Italia*.

- ROVER, O.J., de GENNARO, B. y ROSELLI, L., 2017. Innovación social y desarrollo rural sostenible: el caso de una red brasileña de agroecología. *Sostenibilidad*, 9 (1), 1–14.
- SAGE, C., 2003. Integración social y relaciones de consideración: redes alternativas de « buena comida » en el suroeste de Irlanda. *Revista de Estudios Rurales*, 19, 47–60.
- SCHMITT, C.J. y TYGEL, D., 2009. Agroecología e Economía Solidária: trajetórias, confluências e desafios. En: P. Petersen, ed. *Agricultura familiar camponesa na construção do futuro*. Río de Janeiro: ASPTA, 105–127.
- SIGNORI, S. y FORNO, F., 2019. Los grupos de consumidores como nichos de innovación social de base. *British Food Journal*, 121 (3), 803–814.
- SINAB, 2017. *Biografía en Cifre 2017*. Roma: Ministero delle politiche agricole, alimentari e forestali.
- SONNINO, R. y MARSDEN, T., 2006. Más allá de la división: repensar las relaciones entre las redes alimentarias alternativas y convencionales en Europa. *Revista de Geografía Económica*, 6, 181–199.
- STOLLE, D. y MICHELETTI, M., 2013. *Consumismo político: Responsabilidad global en acción*. Cambridge University Press.
- DE VITA, A. y VITTORI, F., 2015. Prácticas de aprendizaje, autoeducación y reconexión social. El caso ‘Bilanci di Giustizia’ (Presupuestos de Justicia) Pratiche di apprendimento, autoeducazione e ri-connessione sociale. Il caso dei Bilanci di Giustizia. *Formazione, lavoro, persona*, 14, 225–239.
- WAHLSTRÖM, M. y PETERSON, A., 2006. Entre el Estado y el Mercado. *Acta Sociologica*, 49 (4), 363–377.
- INVIERNO, M., 2003. La incrustación, la nueva economía alimentaria y el localismo defensivo. *Revista de Estudios Rurales*, 19, 23–32.
- WISKERKE, J.S.C., 2015. 1. Sistemas alimentarios urbanos. En: H. de Zeeuw y P. Drechsel, eds. *Ciudades y agricultura: desarrollo de sistemas alimentarios urbanos resilientes*. Routledge Earthscan, 1–25.

INSTITUTO
Paulo Freire

Associació de Persones
Adultes Participants
CPFPAFRANCESCBOSCHIMORATA

TAREPA - PV
Taller per a l'Acció Renovadora
de l'Educació Permanent d'Adults

L'ULLAL Edicions

AJUNTAMENT DE
LA POBLA DE FARNALS

Cent d'Estellés
1924-2024